

In dit boek speelt de spanning zich vooral af tussen de polen 'traditie' en 'moderniteit'. Wie de preoccupaties van de hoofdredacteur kent, zal daarvan niet opkijken. In de inleiding en slotbeschouwing zet hij die lijnen uit en vat hij de resultaten ook weer samen. Van den Eerenbeemt heeft zijn stempel heel uitdrukkelijk op dit werk gezet en verdient een groot compliment voor de eenheid van toon en benadering die hij heeft weten te bewerkstelligen. Met dertig auteurs is hij er in geslaagd om een echt boek te maken, dat door meer bijeen gehouden wordt dan door de stevige kaft. Te zamen bieden de auteurs het beeld van een regio die in veel opzichten achterliep bij andere delen van het land, vooral natuurlijk bij Holland, maar in rap tempo veranderde, al kregen veel van die veranderingen pas definitief hun beslag na 1890 en zullen zij dus eerst in deel 2 echt uit de verf komen. Een andere bijdrage aan de indruk van eenheid bestaat uit de goed gekozen afbeeldingen, vele bovendien in kleur, die dit boek een lust voor het oog maken.

Al bij al kan de provincie Noord-Brabant, die dit project met een ruime subsidie heeft ondersteund, dus heel tevreden zijn over het resultaat. De geschiedenis van Noord-Brabant in de negentiende eeuw is geboekstaafd en iedereen die zich met het onderwerp bezig houdt, zal dit boek ter hand willen en moeten nemen, om er gegevens aan te ontleen, of de zienswijze van het desbetreffende hoofdstuk te vernemen. Maar bij al die waardering knaagt ook een beetje het AGN-gevoel, dat overigens niet weinig versterkt wordt door het besluit van de uitgever om in de band een goudkleurig lintje te naaien dat als bladwijzer dient. Naast de bijbel en de nieuwe *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* bezit ik geen boeken met een dergelijk hulpmiddel. De prijs voor de degelijkheid en het collectieve stramien is een zekere voorspelbaarheid. Persoonlijk werd ik het meest geboeid door de gedeelten die een wat onverwacht aspect belichten, zoals het onderhoudende hoofdstuk over vissen, jagen en vogelen van Kool-Blokland, dat deze activiteiten in detail beschrijft en waarin we onder meer kunnen lezen dat de laatste wolf op Brabants grondgebied pas in 1857 werd gevangen. Een andere gelukkige greep is het hoofdstuk 'Beelden van Brabant', van J. L. G. van Oudheusden, waarin de mythe van het arme Brabant zelf voorwerp van onderzoek is geworden.

In historisch Brabant was een aantal jaren geleden nogal wat te doen over het feit dat Van den Eerenbeemt vooral mensen uit zijn eigen kring had gevraagd om aan dit project mee te werken en de jonge garde had overgeslagen. Het genoemde lintje onderstreept dat we hier inderdaad niet van doen hebben met een avontuurlijk boek. *De Geschiedenis van Noord-Brabant* beoogt in de eerste plaats te zijn een standaardwerk. Als zodanig is het zonder meer geslaagd te noemen.

Maarten Prak

W. Fritschy, R. H. van der Voort, 'De Nederlandse staatsbegrotingen 1798-1914', in: *Broncommentaren*, I ('s-Gravenhage: Instituut voor Nederlandse geschiedenis, 1994, 206 blz., f25,-, ISBN 90 5216 056 2) 1-117; J. K. S. Moes, 'De lijsten van verkiesbaren voor de Eerste kamer der Staten-Generaal 1848-1917', in: *Broncommentaren*, I ('s-Gravenhage: Instituut voor Nederlandse geschiedenis, 1994, 206 blz., f25,-, ISBN 90 5216 056 2) 118-168; L. M. Koenraad, 'Bescheiden met betrekking tot beroepsprocedures bij Gedeputeerde Staten op grond van publiekrechtelijke wetten, 1815-1850: militie en schutterij', in: *Broncommentaren*, I ('s-Gravenhage: Instituut voor Nederlandse geschiedenis, 1994, 206 blz., f25,-, ISBN 90 5216 056 2) 170-205.

Vanaf 1982 publiceerde de Vereniging van Archivarissen in Nederland van tijd tot tijd broncommentaren, bundels waarin inhoud en gebruiksmogelijkheden van bepaalde archiefbronnen

nader worden toegelicht. In 1993 is de verzorging van de broncommentaren overgenomen door het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis. In de eerste bundel van het ING is de bestaande formule gehandhaafd. Van elke bron worden dezelfde gegevens opgenomen: een historische situering, afbeeldingen, de administratieve ontstaansgeschiedenis (formele grondslag, uitvoeringsbesluiten en -procedures), de betrouwbaarheid van de informatie, verwijzende notities (vindplaatsen, aanvullende bronnen en literatuur), mogelijke gebruikswijzen in het historisch onderzoek, noten en bijlagen.

Deze bundel bevat drie heel uiteenlopende commentaren, zowel qua omvang (respectievelijk 117,51 en 32 bladzijden) als qua inhoud. Het laatste commentaar wijkt af van de andere twee: er staat namelijk niet een archiefbron centraal, maar een procedure. De auteur behandelt beroepsprocedures bij Gedeputeerde Staten-zaken op het gebied van militie en schutterij. Uit een bijlage blijkt dat er ook beroep op GS mogelijk was op grond van wetten op rijksniveau betreffende belastingen, milieuhygiëne en openbaar vervoer. De tekst van het onderdeel 'visuele kennismaking' bestaat uit een summiere uitleg van het verbaalstelsel dat de provincies in de negentiende eeuw bij de archiefvorming gebruikten. De afbeeldingen hebben betrekking op twee beroepsgevallen. In het ene wordt vrijstelling van dienst verzocht wegens lichamelijke gebreken, in het andere wegens broederdienst. Het totaal aantal stukken per zaak is klein (twee, respectievelijk zes) en ze zijn in alle gevallen opgeborgen bij het besluit van GS. De wet- en regelgeving is simpel: de mogelijkheid van beroep op GS werd in 1815 wettelijk vastgelegd in de schutterijwet en in de militiewet; de procedure werd later omschreven (in 1827 voor de militie en in 1817 voor de schutterij). De beroepsmogelijkheid heeft bestaan tot 1900, respectievelijk 1922, maar de relevante archiefstukken uit de periode na 1850 zijn vrijwel overal grotendeels vernietigd. Erg omvangrijk of gecompliceerd is het allemaal niet en de vraag dringt zich op of deze bundel wel de juiste plaats is voor deze informatie. Die vraag doet zich zeker niet voor bij het commentaar dat ingaat op de Nederlandse staatsbegrotingen. Met name in de periode tot 1848 is dit een complexe bron. Zo bestonden er toen tegelijkertijd één- en tienjaarlijkse begrotingen, die door verschillende oorzaken geen van alle een totaaloverzicht geven van de staatsfinanciën. De indeling en inhoud van de stukken is niet eenvormig en verre van overzichtelijk. De auteurs hebben hun best gedaan om alles goed op een rijtje te zetten, maar helaas is het betoog niet altijd gemakkelijk te volgen. Wellicht was het beter geweest als de informatie over de ontwikkeling van de belastingen niet in dit onderdeel, maar apart zou zijn beschreven. De paragraaf met de administratieve ontstaansgeschiedenis geeft een overzicht van wat er in de opeenvolgende grondwetten over de begroting heeft gestaan en besteedt aandacht aan de rol van de volksvertegenwoordiging. De teksten van de belangrijkste grondwets-artikelen uit de jaren 1798-1887 en een concordantie daarop zijn in de bijlagen opgenomen. De auteurs beschrijven daarna alle uitvoeringsbesluiten en -procedures (een lijstje van de KB's zou een handige toevoeging zijn geweest). Erg nuttig is de paragraaf over interpretatie en betrouwbaarheid, die acht punten bevat waarop de onderzoeker moet letten, variërend van inhoudelijke (de begroting bevat niet alle inkomsten en uitgaven) tot praktische (een overheidspublicatie kan drukfouten bevatten). Dit belangrijke commentaar bevat verder uitvoerige verwijzingen naar vindplaatsen van (gedrukt) materiaal en naar literatuur.

Het commentaar over de lijsten van verkiesbaren voor de Eerste Kamer is het beste voorbeeld van een broncommentaar. Het materiaal leent zich goed voor deze aanpak en het commentaar is informatief en helder geschreven. Het geeft onder meer de criteria die golden voor opname in de lijst. Daaruit wordt duidelijk waarom op de lijsten wel de zeer rijken, maar niet alle rijken, noch de allerrijksten te vinden zijn. Ook in de noten van dit commentaar is allerlei interessante informatie te vinden, bijvoorbeeld vergelijkingen van aantallen hoogstaangeslagenen en inwoners per provincie. Als bijlagen zijn lijsten toegevoegd van de 'hooge en ge-

wichtige openbare betrekkingen' die in de jaren 1888 en 1890 iemand kwalificeerden voor opname onder de verkiesbaren en een lijst van wetten betreffende de rijks directe belastingen.

Uit deze bundel broncommentaren blijkt opnieuw in welke valkuilen de onderzoeker kan trappen bij onvoldoende kennis van een bron. Daarmee alleen al bewijst deze vorm van ontsluiting zijn waarde. Het valt dan ook te hopen dat in deze nieuwe en fraai vormgegeven serie nog spoedig een groot aantal delen zal verschijnen.

J. A. M. Y. Bos-Rops

C. Leonards, *De ontdekking van het onschuldige criminele kind. Bestrafing en opvoeding van criminele kinderen in jeugdgevangenis en opvoedingsgesticht, 1833-1886* (Dissertatie Rotterdam 1995; Hilversum: Verloren, 1995, 326 blz., f59,-, ISBN 90 6550 518 0).

Tot 1833, toen de overheid in Rotterdam de eerste jeugdgevangenis stichtte, kwamen gestrafte kinderen en volwassenen in dezelfde inrichtingen terecht. Toch bestond er wel degelijk een onderscheid tussen deze twee groepen. Jeugdigen kregen in het negentiende-eeuwse strafrecht voor dezelfde delicten lagere straffen en moesten zoveel mogelijk afgezonderd van volwassenen gevangen worden gehouden, al sorteerde de laatste bepaling door het ontbreken van mogelijkheden daartoe weinig effect. Bovendien kende de Code Pénal die van 1811 tot 1886 in Nederland werd gehanteerd, voor kinderen beneden zestien jaar het 'oordeel des onderscheids'. Dit betekende dat onderzocht diende te worden of kinderen die met de strafrechter in aanraking kwamen zich van hun daad bewust waren. Zo niet, dan volgde óf teruggave aan de ouders, óf opname in een 'verbeterhuis' om daar te worden opgevoed. Zolang verbeterhuizen niet bestonden, was deze bepaling een dode letter. Bovendien was het 'oordeel des onderscheids' vaak moeilijk vast te stellen en derhalve willekeurig.

Dat de behandeling van jeugdige criminelen veranderde, kwam vooral door het ijveren van het Genootschap tot zedelijke verbetering der gevangenen, in 1923 opgericht door onder meer de bekende filantroop W. H. Suringar. Gedreven door verlichte denkbeelden over de verbeterbaarheid van het individu, zag het Genootschap vooral voor jongeren meer heil in opvoeden dan in straffen. Het idee voor een aparte jeugdgevangenis was in eerste instantie van het Genootschap afkomstig. Toen de inrichting er eenmaal was, speelde het Genootschap niet alleen een belangrijke rol in het beheer maar nam ook de pedagogische zorg voor haar rekening. Deze bestond voornamelijk uit elementair- en godsdienstonderwijs en uit een vakopleiding.

Hoewel de grotendeels uit de volksklasse afkomstige en na 1836 uitsluitend mannelijke bevolking van de Rotterdamse jeugdinrichting toenam van ca. 100 in de beginjaren tot tegen de 250 in de jaren vijftig, kwam door het ontbreken van andere jeugdgevangenis tussen de 80 en 90% van de jeugdige criminelen nog steeds in gewone strafinrichtingen terecht. Wel nam de jeugdgevangenis op beperkte schaal maar in toenemende mate ook 'opvoedingen' op, jongens die zonder oordeel des onderscheids een delict hadden gepleegd. Voor hen kwam, ditmaal op instigatie van de overheid die daarmee voorgoed het initiatief van het Genootschap overnam, in 1857 voor het eerst een echt 'verbeterhuis' tot stand, het Huis van verbetering en opvoeding te Alkmaar.

De nieuwe strafwetgeving van 1886 formaliseerde deze aanpak door te bepalen dat jongeren die zonder oordeel des onderscheids een delict hadden begaan in een Rijksopvoedingsgesticht zouden worden opgenomen. Bij de aanvaarding van de zogenaamde Kinderwetten in 1901 verdween zelfs het onderzoek naar het oordeel des onderscheids. Dominant werd toen de op-